

ФОРМУВАННЯ СУБ'ЄКТНО-РЕФЛЕКСИВНОЇ ПОЗИЦІЇ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ЯК ПЕДАГОГІЧНА УМОВА РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОСВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ

Ю.О.Корсун

У статті розглядаються різні підходи до розуміння сутності професійної рефлексії, її ролі у формуванні професійної самосвідомості майбутніх фахівців інженерного профілю. Проаналізовані особливості формування рефлексії студентів під час професійної підготовки, визначені її функції, рівні сформованості. Рефлексія трактується як психологічний механізм, що дозволяє особистості свідомо планувати, регулювати і контролювати професійну діяльність та оцінювати ступінь власної відповідності професійним вимогам. У статті описані педагогічні умови розвитку суб'єктно-рефлексивної позиції при формуванні професійної самосвідомості майбутніх фахівців інженерного профілю.

Ключові слова: рефлексія, професійна рефлексія, самосвідомість, професійна самосвідомість, суб'єкт навчання, суб'єктно-рефлексивна позиція.

ФОРМИРОВАНИЕ СУБЪЕКТНО-РЕФЛЕКСИВНОЙ ПОЗИЦИИ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ УСЛОВИЕ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ БУДУЩИХ ИНЖЕНЕРОВ

Ю.О.Корсун

В статье рассматриваются разные подходы к пониманию сущности профессиональной рефлексии, её роли в формировании профессионального самосознания будущих специалистов инженерного профиля. Проанализированы особенности формирования рефлексии студентов в период профессиональной подготовки, определены её функции, уровни сформированности. В статье рефлексия трактуется как механизм, позволяющий осознанно планировать, регулировать и контролировать профессиональную деятельность и оценивать степень собственного соответствия профессиональным требованиям. Описаны педагогические условия развития субъектно-рефлексивной позиции при формировании профессионального самосознания будущих специалистов инженерного профиля.

Ключевые слова: рефлексия, профессиональная рефлексия, самосознание, профессиональное самосознание, субъект обучения, субъектно-рефлексивная позиция.

FORMATION OF SUBJECT-REFLECTIVE POSITION OF STUDENTS IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL PREPARATION AS ONE OF THE PEDAGOGICAL CONDITIONS OF THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL SELF-CONSCIOUSNESS OF FUTURE ENGINEERS

Y.O.Korsun

The article discusses the various approaches to understanding of the essence of professional reflection and its role in formation of professional self-consciousness of future engineers. The peculiarities of reflection of students in the process of professional preparation are analyzed and its functions, levels of its formation are determined. In the article reflection is explained as the means to plan, regulate and control professional activity and estimate the degree of correspondence to professional requirements. The article proves the importance of the formation of subject-reflective position in the process of formation of professional self-consciousness of future engineers.

Key words: reflection, professional reflection, self-consciousness, professional self-consciousness, subject of education, subject-reflective position.

Сьогодні на сучасному етапі розвитку педагогіки і психології значна увага приділяється проблемі формування рефлексії студентів у навчально-виховному процесі. Рефлексивні вміння майбутніх фахівців забезпечують можливість оцінювання власних професійних здібностей, їх співвіднесення із завданнями та очікуваними результатами професійної діяльності. Оволодіння рефлексією дозволяє студенту – майбутньому інженеру адекватно сприймати свої професійні можливості завдяки порівнянню себе з іншими, усвідомлювати власні сильні та слабкі сторони, плануючи самовиховання, коригувати професійну Я-концепцію. Уміння здійснювати рефлексію навчально-професійної діяльності та себе як її суб'єкта відіграє важливу роль у формуванні професійної самосвідомості майбутніх фахівців. Тому

рефлексію можна вважати основним психологічним механізмом формування професійної самосвідомості майбутніх фахівців інженерного профілю.

Мета статті: розглянути різні підходи до розуміння сутності професійної рефлексії, її ролі у формуванні професійної самосвідомості майбутніх фахівців інженерного профілю, проаналізувати особливості, визначити її функції, рівні сформованості. Описати педагогічні умови розвитку суб'єктно-рефлексивної позиції при формуванні професійної самосвідомості майбутніх фахівців інженерного профілю.

Аналіз педагогічної і психологічної літератури з досліджуваної проблеми свідчить про посилений інтерес до вивчення рефлексії та формування суб'єктно-рефлексивної позиції студентів у період професійної підготовки. Проблеми рефлексії та її значення у професійному розвитку особистості розглядаються в працях Л. Андрєєвої, А. Карпова, Г. Полякової, В. Слободчикова, Р. Тур, А. Шавіра. Організація рефлексивних процесів та включення рефлексивних механізмів у концепцію гуманізації освіти детально досліджені В. Давидовим, Л. Гапоненко, Н. Тализиною, С. Степановим. Вивчення рефлексії як важливого компонента самосвідомості з позиції теорії психічного розвитку особистості було започатковано Л.Виготським.

Рефлексія є внутрішньою діяльністю особистості, орієнтованою на самопізнання та осмислення дій та станів індивіда. Як психологічний механізм вона має значну роль у самовизначенні, самопізнанні та саморегуляції життєдіяльності. Важливим у процесі формування рефлексії є створення умов для перетворення мотивів на усвідомлені цілі діяльності і неусвідомлених результатів дій на усвідомлені, виокремлення проміжних цілей, усвідомлення перспектив і способів їх досягнення, моніторинг результативності можливих дій.

Значущою функцією рефлексії є встановлення та регулювання адекватних вимог до себе на основі аналізу завдань, що висуваються в процесі діяльності. Наявність рефлексії дозволяє особистості свідомо планувати, регулювати і контролювати своє мислення; оцінювати логічну правильність думок, вирішувати завдання, які без її залучення можуть хибувати на суб'єктивний підхід. Характерними ознаками рефлексії є такі важливі її особливості як усвідомленість, предметність та цілеспрямованість. Вона може виступати механізмом самоорганізації особистості студента, що впливає на підвищення рівня домагань і професійної самооцінки, стимулює мотивацію навчально-професійної діяльності, підвищення рівня її усвідомлення, становлення професійної ідентичності.

У навчальному процесі рефлексія виконує такі функції:

- комунікативну, яка є умовою продуктивного спілкування учасників навчального процесу;
- проектувальну, яка дозволяє моделювати діяльність учасників навчальної діяльності;
- корекційну, яка сприяє змінам у взаємодії учасників;
- організаційну, яка дає змогу знайти найефективніші способи взаємодії;
- мотиваційну, що визначає спрямованість спільної діяльності учасників навчального процесу на результат [1].

Значення рефлексії є важливим на кожному з етапів підготовки та здійснення професійної діяльності:

- рефлексія необхідна при засвоєнні вимог професійної діяльності;
- на основі рефлексії відбувається контроль і управління процесом засвоєння професійно важливих знань і умінь;

- рефлексія необхідна за умов внесення змін у професійно-навчальну діяльність;

- рефлексія є одним з механізмів розвитку самої діяльності [2].

Рефлексивний компонент у професійній діяльності дозволяє фахівцю знайти свій індивідуальний стиль, досягти адекватної професійно-особистісної самооцінки, прогнозувати й аналізувати результати своєї праці. Саморефлексія майбутнього фахівця як цілеспрямований, самостійний, мотивований процес осмислення і переосмислення свого «Я» у вимірах сутності обраного фаху має прямий та взаємозумовлений зв'язок з рівнем професійного розвитку майбутнього фахівця, з ефективною модифікацією способу здійснення діяльності на тому чи іншому етапі професіоналізації, визначає суб'єктність майбутнього інженера і перспективи його професійного становлення у період навчання у вищому навчальному закладі [4]. Кожен студент під час професійної підготовки є суб'єктом процесу навчання та суб'єктом рефлексії. Рефлексивні вміння дозволяють суб'єктам організувати і фіксувати результати розвитку, саморозвитку й аналізувати причини позитивної чи негативної динаміки такого процесу. Саме тому важливо розвивати суб'єктно-рефлексивну позицію майбутніх фахівців вже з перших днів навчання у вищому навчальному закладі. Проведені дослідження свідчать, що вирішальну роль у формуванні суб'єктно-рефлексивної позиції відіграє спрямованість особистості, підкорення всіх її дій усвідомленій меті. Професійна спрямованість визначається через цінності, переконання, потреби, інтереси, нахили, настанови й мотиви. У професійній спрямованості можуть бути виокремлені три

основні складові:

- система цінностей особистості в професійній діяльності;
- система мотивації надання переваги конкретній діяльності;
- система регуляції поведінки особистості, що визначається її професійними цінностями, потребами та інтересами.

На думку А.Деркача, основою сформованої суб'єктивно-рефлексивної позиції є потреби і мотиви, цілі діяльності, а саму позицію можна представити як єдність об'єктивного і суб'єктивного, де об'єктивне положення особистості є основою її рефлексії, емоційності та інтелектуально-вольової активності по відношенню до цінностей професійної діяльності, а суб'єктивне положення – це якості особистості, які сформувалися під впливом усвідомлення змісту цінностей професійної діяльності [2].

Якщо спиратися на положення, що суб'єктивно-рефлексивна позиція щодо дійсності – це складне інтегративне утворення, яке ґрунтується не лише на емоційному ставленні до дійсності, але й на інтелектуальній оцінці цієї дійсності, що співвідноситься з можливостями і потребами особистості, може бути запропонована чотирикомпонентна структура суб'єктивно-рефлексивної позиції:

- мотиваційний компонент пов'язаний з усвідомленням цінностей професійної діяльності та прагнення до задоволення потреб особистості, що визначається її соціальним та професійним положенням;
- емоційний компонент виявляється у задоволеності обраною професією, що відображається в особливому ставленні фахівця до об'єктів і суб'єктів професійної діяльності;
- інтелектуальний компонент визначається прагненням до досягнення більш високого рівня професійних умінь і навичок;
- вольовий компонент представляється у здатності долати труднощі в процесі професійної підготовки і набуття професіоналізму.

Отже, активізація кожного компоненту в процесі професійної підготовки повинна призвести до формування суб'єктивно-рефлексивної позиції в обраній професійній діяльності.

Важливу роль у формуванні суб'єктивно-рефлексивної позиції відіграє спрямованість особистості, емоційний фон занять та високий рівень морально-етичних стосунків між викладачами і студентами. Забезпечення задоволеності результатами діяльності, ступінь самостійності та активізації індивідуального і колективного, підкріплення емоційної мотивації через організацію успіху залежить від педагогічної стратегії, обраної викладачем у взаємодії зі студентами у навчальній діяльності.

Рефлексія виявляється на трьох рівнях:

- перший рівень пов'язаний з відображенням і наступним самостійним конструюванням особистісних сенсів;
- другий рівень відображає бачення себе як самостійної особистості, відмінної від інших;
- третій рівень передбачає усвідомлення себе як суб'єкта комунікативного зв'язку (тут аналізуються можливості і результати власного впливу на оточуючих).

Процес розвитку рефлексивних здібностей, умінь та навичок студентів в умовах освітнього середовища, що визначається на основі рефлексивно-діяльнісного підходу, є формуванням суб'єктивно-рефлексивної позиції майбутніх фахівців, яка містить такі етапи:

- усвідомлення необхідності здійснення рефлексії в професійній діяльності;
- аналіз і самоаналіз професійних можливостей;
- вироблення програми дій, мобілізація здібностей і можливостей;
- репродуктивне застосування знань про рефлексію і використання рефлексивних прийомів на практиці, реалізація плану дій, інтелектуальна напруга, виконання прийнятого рішення;
- аналіз отриманого результату і постановка нових завдань вдосконалення навчальної та професійної діяльності та власної особистості;
- творче застосування рефлексії як засобу професійного розвитку;
- опора на рефлексію як на спосіб обґрунтування змін у професійній діяльності та самосвідомості [2].

Для розвитку професійної рефлексії важливим є визначення педагогічних умов її формування. Дослідник Г.Єрмакова виокремлює такі педагогічні умови цього процесу: спеціально організована рефлексивна діяльність педагога; наявність рефлексивного середовища, яке є певною системою умов розвитку особистості, що дає їй можливість самодослідження та самокорекції соціально-психологічних та професійних ресурсів; активізація міжсуб'єктних відносин між учасниками рефлексивної діяльності; актуалізація рефлексії педагога; використання освітніх програм з розвитку професійної рефлексії, яка, в свою чергу, є співвіднесенням себе та можливостей власного «Я» з тим, що вимагає обрана професія, разом із наявними уявленнями про неї.

Процес формування рефлексивної позиції, на погляд дослідника Д.Шатіла, передбачає наявність

таких змістово-процесуальних характеристик навчання: високий рівень проблемності, оптимальна активність викладачів і студентів, забезпечення умов для співтворчості студентів між собою для кооперативного навчання, задачний підхід до навчання, використання технологій, зміст яких припускає рефлексивну роботу мислення студентів і самокорекцію поведінки, контекстність навчання, що визначає функціональну спрямованість процесу формування самосвідомості на професійну орієнтацію навчальної діяльності студентів і розвиток професійно-значущих якостей.

Аналіз психолого-педагогічної літератури [2; 3; 4; 5; 6] дозволяє виокремити такі педагогічні умови формування рефлексивних умінь майбутніх фахівців: цілеспрямована організація рефлексивної діяльності викладача та студента; наявність рефлексивного середовища; активізація міжсуб'єктних відносин учасників рефлексивної діяльності; використання освітніх програм розвитку професійної рефлексії; узгодження етапів формування рефлексивних умінь у процесі вивчення педагогічної дисципліни з етапами формування загальних умінь; управління зміною видів і форм рефлексії в формуванні рефлексивних умінь; виконання викладачем функцій консультанта, що здійснює педагогічну підтримку студента.

Дослідниця М. Марусинець, аналізуючи особливості формування рефлексії майбутніх учителів початкових класів, після теоретичного аналізу літератури та отримання результатів власних досліджень, виокремлює такі педагогічні умови цього процесу: організаційно-педагогічні, методичні та особистісно-розвивальні. До організаційно-педагогічних умов залічуються створення рефлексивно-інноваційного середовища через проблематизацію змісту навчання в поєднанні з використанням рефлексії як методу професійної діяльності; збагачення змісту аудиторної та позааудиторної роботи ідеями та концепціями розвитку та саморозвитку особистості, розвитку пізнавальної активності; організація спільної діяльності студентів і викладачів, у ході якої вони, аналізуючи власну діяльність, реалізують себе як творчі індивідуальності; залучення студентів до різноманітних видів науково-дослідної роботи.

Дидактично-методичні умови передбачають свідоме засвоєння студентами знань щодо сутності і структури професійної рефлексії, отримання знань щодо ефективних способів її формування та здійснення; створення рефлексивних ситуацій через спеціально сформульовані питання до змісту навчального матеріалу та процесу його засвоєння, включення алгоритмів самопостереження, самоаналізу, самоконтролю; використання інноваційних навчально-методичних посібників, що виконують організаційно-контролюючу та управлінську функції, створюючи умови для самоконтролю, самокорекції, активізації навчальної діяльності студентів; організацію суб'єктної взаємодії та спілкування через діалогові форми роботи, завдання на усвідомлення наступних цілей розвитку, індивідуальну постановку цілей саморозвитку, спонукання до самовираження професійних дій у слові; забезпечення розвивального змісту форм контролю завдяки заміні бальних оцінок системою критеріїв щодо якості виконання контрольних питань, орієнтованих не на відтворення готового знання, а пошук самостійного розв'язання поставленого завдання; залучення студентів до процесу оцінювання, заохочення критики, самокритики, постановки проблемних питань, пов'язаних з усвідомленням «незнання» окремих аспектів професійної діяльності.

Серед особистісно-розвивальних умов виокремлені: формування мотиваційної готовності до розвитку рефлексивних здібностей через організацію спеціальної взаємодії зі студентами для визначення сенсу та мотиваційної значущості рефлексії, виникнення усвідомленого бажання зосередити увагу на процесі та результаті діяльності; навчання інтелектуальній саморегуляції засобами розвитку усвідомлених дій самоконтролю; розвиток творчої складової педагогічного мислення через стимуляцію студентів до самостійної постановки проблем у розвивальному навчанні; створення проблемних ситуацій, які розв'язуються спільно [5].

У нашому дослідженні ми аналізуємо формування рефлексивних умінь студентів під час вивчення іноземної мови, тому цікавою і близькою нам є позиція М. Діденко, яка вважає, що для продуктивного забезпечення формування вмінь рефлексії у студентів під час навчання іноземної мови необхідно: забезпечити достатню кількість часу для відображення студентами своїх відчуттів, аналізу отриманих умінь; створення емоційно сприятливого середовища в аудиторії через заохочення оцінювання спільної діяльності; стимулювання вмінь рефлексії студентів шляхом постановки питань, які потребують вивчення причинно-наслідкових зв'язків кожної мовленнєвої ситуації; надання деяких пояснень для спрямування розумової діяльності студентів; забезпечення можливості аргументованої дискусії [3].

Набуті під час професійної підготовки рефлексивні вміння дають змогу майбутнім фахівцям аналізувати власну відповідність професійним вимогам, формулювати завдання навчально-професійної діяльності, коригувати професійний Я-образ, самооцінку, осмислювати власні професійні установки та активізувати професійне самовдосконалення, тобто в цілому сприяти позитивній динаміці розвитку професійної самосвідомості. Саме тому формування суб'єктно-рефлексивної позиції студентів ми вважаємо однією з необхідних педагогічних умов формування професійної самосвідомості майбутніх фахівців інженерного профілю.